

Тема. Філософське вчення Г.В.Ф. Гегеля.

Розвиток німецької класичної філософії досяг своїх вершин у творчості Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля. Він народився у 1770 р. у Штутгарті в сім'ї високопоставленого чиновника. З 1788 р. до 1793 р. прослухав дворічний філософський і трирічний теологічний курси в Тюбінгенському теологічному інституті. У 1797-1800 рр. був домашнім вчителем у Франкфурті-на-Майні. У 1801 р. переїхав у Йєну, де почалася його академічна діяльність як університетського викладача. З 1808 р. до 1816 р. був директором гімназії в Нюрнберзі. У 1818 р. його запросили до Берлінського університету, де він викладав до кінця свого життя. Помер від холери 14 листопада 1831 р.

Основними філософськими працями Гегеля є: „Феноменологія духу” (1807 р.), „Наука логіки” (1812-1816 рр.), „Енциклопедія філософських наук” (1817 р.), „Філософія права” (1821 р.), „Лекції з філософії історії” (вид. 1837 р.), „Лекції з естетики”(вид. 1835-1836 рр.), „Лекції з філософії релігії” (вид. 1832 р.), „Лекції з історії філософії” (вид. 1833-1836 рр.). Велике значення гегелівської філософії полягає в тому, що в ній у систематичній формі викладені діалектичне світорозуміння і діалектичний метод дослідження. Однак, вона внутрішньо суперечлива. Діалектичному методу, що має революційне наукове значення, протистоїть у ній консервативна система. Це стало наслідком відображення у світогляді філософа всесвітньо-історичних, революційних подій і одночасно економічної і політичної відсталості Німеччини його доби. Гегель відкинув вчення Канта про апріорні форми мислення. Бажання пізнати до того, як пізнаємо, влучно зауважував він, також безглузде, як „мудре” висловлення того схоласта, що хотів навчитися плавати раніше, ніж кинутися у воду. Природа, за Гегелем, існує незалежно від людини, а людське знання має об'єктивний зміст. Явища речей так само об'єктивні, як і їхні сутності. Сутність проявляється, а явище суттєве. Пізнання явища є одночасно пізнанням сутності. Непізнаваних „речей у собі” не існує. Проте за основу всіх явищ природи і суспільства Гегель приймав якийсь абсолют, духовне начало, які позначав різними термінами: „світовий розум”, „світовий дух”,

„абсолютна ідея”. Вони існують до реального світу, природи і суспільства. Філософія Гегеля, отже, є об’єктивним ідеалізмом. У своїй філософії Гегель виходить із принципу тотожності буття і мислення, дійсності і розуму. Слідом за Шеллінгом він вважав, що ні матерія, ні свідомість людини не можуть розглядатися як першооснови світу. Свідомість неможливо логічно вивести з матерії, а матерія не виводиться із свідомості. Водночас Гегель відкинув твердження Шеллінга про абсолютну тотожність суб’єктивного й об’єктивного. Тотожності не бувають без відмінностей. Тотожність і відмінність діалектичні. Тільки таке розуміння тотожності суб’єктивного й об’єктивного може бути прийняте за першооснову і за субстанцію світу. Але вона, за Гегелем, існує лише в мисленні. Мислення у нього — це і суб’єктивна діяльність, і об’єктивна першооснова, або абсолютна ідея. Абсолютна ідея розвивається. Вона не тільки передумова всього існуючого, але і його результат, вищий ступінь розвитку. Свідомість же людини відкриває в предметах свою власну сутність і таким чином підіймається до самосвідомості, яка співвідноситься не з зовнішніми предметами, а з іншими самосвідомостями. В результаті виникають різноманітні соціальні відносини (наприклад, відносини пана і раба) — форми збагачення самосвідомості на шляху до абсолютної істини і розумного суспільного ладу, в якому буде реалізоване багатство змісту абсолютної ідеї. Філософська система Гегеля включає: логіку, філософію природи, філософію духу, до якої безпосередньо примикають філософія права, філософія історії, естетика, філософія релігії, історія філософії. Логіці у своїй філософії Гегель відводив центральне місце. Дослідженню логіки присвячена його головна філософська праця „Наука логіки”. У ній він відмовився від раніше існуючої формальної логіки, головне ж його надбання полягає в розробці діалектичної логіки, діалектичного філософського 26 методу. Про це свідчить аналіз Гегелем багатьох понять, історично вироблених у ході пізнавального процесу: буття, становлення, якості, кількості, міри, сутності, тотожності, відмінності, суперечності, необхідності і випадковості, можливості і дійсності тощо. У цій праці Гегель

оголосив логіку вченням про сутність речей і поставив перед нею завдання досліджувати загальні закономірності розвитку пізнання. Поняття, за Гегелем, взаємозалежні і знаходяться у розвитку від абстрактного до конкретного, від однобічного, бідного за змістом поняття до поняття всебічного і змістовного. Внутрішнім джерелом такого розвитку виступає суперечність. Вона рухає світ. Суперечність — не аномалія, не дефект речі, а взаємозв'язок, взаємообумовленість протилежних сторін визначень, принцип усякого саморуху. Розвиток, на думку Гегеля, неминуче призводить до заперечення вихідних форм. Заперечення, яке внутрішнє властиве явищам, — закономірний ступінь процесу розвитку. Гегель розрізняв абстрактне і конкретне заперечення. Тільки останнє є моментом розвитку, виникнення нового зі зберіганням життєздатних елементів старого. Таке конкретне заперечення Гегель називав „зняттям”. За першим запереченням, стверджував філософ, слідує друге. Відбувається заперечення заперечення. Воно „знімає” старе заперечення і відновлює на новій основі і в новій формі те, що заперечувалось раніше. Проте це не повторення старого і не повернення до вихідного пункту, а новий, більш високий ступінь розвитку. На жаль, цей діалектичний за своєю природою процес Гегель уклав у шаблон „тріади”: „теза — антитеза — синтез”, під який намагався підігнати всі процеси розвитку. Будь-яке поняття, за Гегелем, є не тільки щось загальне, але й одиничне, й особливе. У понятті загальне, одиничне, особливе також нероздільні, як не роздільні тотожність і відмінність. Абстрактної істини немає. Істина завжди конкретна. Всі ці й інші відкриття Гегеля мають величезне значення. Проте не треба забувати, що всі вони стосуються лише творчості абсолютної ідеї. 27 Гегель поставив питання про співвідношення теоретичного знання і практичної діяльності, про зв'язок теорії і практики. Він прийшов до того чудового висновку, що перетворення дійсності і пізнання її складають єдиний процес. Але знову ж таки практика у Гегеля — це не застосування матеріальних засобів для зміни і пізнання дійсності, а діяльність мислення, абсолютної ідеї, що творить світ, пізнаючи себе. Таким чином, логіка у Гегеля

виступає наукою про ідею в собі і для себе. Наукою ж про ідею в її небутті — філософія природи. „Абсолютна ідея”, пізнавши свій власний зміст, вирішує відпустити себе як природу. У Гегеля не має відповіді на запитання про існування абсолютної ідеї до природи, так би мовити, в „чистому вигляді”. Вона в нього поза часом. Природа теж. Проте Гегель в основному солідарний з християнським догматом створення світу, але в оновленому його вигляді: світ створений, твориться тепер, був вічно створений. Головними формами відчуженого, природного буття абсолютної ідеї у Гегеля є механіка, фізика, органіка. Механіка вивчає простір, час, матерію, рух, всесвітнє тяжіння. Матерія і рух нерозривно зв'язані. Немає матерії без руху і руху без матерії. Але матерія — лише зовнішнє виявлення абсолютної ідеї, рух — тільки переміщення у просторі, кругообіг, повторення того, що було раніше. Фізика — вчення про небесні тіла, світло, теплоту тощо. Органіка включає в себе геологію, ботаніку, зоологію. Матерія, за характеристикою Гегеля, інертна, стійка, не здатна до розвитку. Філософія природи в цілому — найбільш слабка частина його системи. Розглядання абсолютної ідеї на заключному етапі її розвитку, коли вона залишає природу і повертається до самої себе, складає зміст духу. Це третя частина філософської системи Гегеля – вчення про суспільство. У Гегеля воно дістало назву „філософії духу”. „Ідея”, згідно з Гегелем, відчужує себе в природу, тобто переходить у своє інобуття, яке, у свою чергу, прагне повернутися в „рідну стихію” й пізнати себе в адекватній формі. „Природне” згодом переходить у „дух”, що „виходить з природи”, повертається „до себе” із свого інобуття. „Соціальне” є засобом зазначеного „переходу²⁸ повернення” й водночас результатом творчої діяльності духу, полем реалізації його свободи, яка виявляється через самопізнання. Останнє має три щаблі: суб'єктивний дух, об'єктивний дух, абсолютний дух. Ці модифікації духу відтворюють різні підрозділи та рівні організації соціального, особливості його функціонування та розвитку. „Філософія духу” Гегеля охоплює суспільне буття загалом, його архітектоніку, взаємозв'язки, історію, розвиток. У розділі „Суб'єктивний дух” Г. Гегель викладає своє

вчення про людину — про дух у його „тілесному обрамленні”, тобто про душу. На думку філософа, душа людини є індивідуальним виявом роду людського — рас, націй, народів, що формуються в ході „симпатичної участі” душі в усезагальному житті природи. Гегель аналізує особливості душевного складу — національного характеру — греків, римлян, германців, італійців, французів, англійців, представників інших рас та народів світу. Індивідуальними якостями людей він вважав природні задатки, темперамент, характер. Філософ аналізував вікові та статеві особливості людини. Сенс людської діяльності, на думку Гегеля, полягає в розумному, мудрому ставленні до світу. Якщо людина не хоче загинути, відмічав Гегель, то вона повинна визнати, що світ існує самостійно і є у головному завершеному. Доросла людина вчиняє тому цілком розумно, відмовляючись від плану повного перетворення світу й намагаючись здійснити свої особисті цілі, пристрасті та інтереси лише при безпосередньому стиканні зі світом. У своєму житті людина керується свідомістю, розумінням загального плину подій у природі та суспільстві. Для Гегеля свідомість є предметом особливої уваги. Філософ розглядав такі рівні свідомості як: 1) свідомість узагалі (безпосередня свідомість, чуттєва свідомість — як те, що протистоїть предметові, незалежному від суб’єкта); 2) самосвідомість; 3) єдність свідомості та самосвідомості — розум. Ця частина теоретичних міркувань Гегеля позначена ним як феноменологія — наука про явища духу, про свідомість та форми її розвитку. Феноменологія Гегеля досліджувала такі проблеми, як співвідношення відчуттів та сприйняття, зв’язок сприйняття та глуздового мислення, взаємозв’язок глузду та розуму, роль праці у розвитку свідомості тощо. Гегель наголошує на оригінальному зв’язку свідомості (психіки) та тіла (тілесності) людини, розглядає останню як цілісну істоту. Водночас він підкреслює провідну роль духовного, причому так, що особистість — як безпосередній предмет психології (заключної частини вчення про «суб’єктивний дух») — постає у нього у своїй духовній сутності. Матеріально-фізичне підґрунтя психіки людини Гегель ігнорував практично повністю. Розділ „Об’єктивний дух” філософ повністю присвячує розгляду

соціально-історичного життя людства. Загальну схему розвитку об'єктивного духу Гегель вимальовує так: абстрактне право, мораль, моральність, яка, у свою чергу, охоплює сім'ю, громадянське суспільство та державу. Право, на думку Гегеля, є буттям свободи. Бути вільним, вважав філософ, означає усвідомлювати межі та необхідність того, що людина робить. Отже, право впорядковує волю конкретної людини, забезпечує її (волі) вияв уже не як свавілля, а як свободу. У вільному волевиявленні розуму, впорядкованому правом та законами, Гегель бачив підґрунтя соціальності як такої; її стрижень він убачав у свободі, субстанцією якої є приватна власність. «Лише у власності особистість постає як розум». Філософ уважно аналізував відносини власності, їхні історичні форми, проблему відчуження та свободи, організації суспільного життя як своєї угоди власників, кожен з яких визнає іншого як юридично рівноправного. Поряд із зовнішньою організацією суспільного життя, механізмом якої є право, зазначав Гегель, існує й так звана внутрішня організація, механізмом якої є мораль. Мораль, на думку Гегеля, є внутрішньою, суб'єктивною переконаністю особистості, її головними категоріями є категорії „добра” та „совісті”. Діючи згідно із совістю, людина здійснює добро для себе та для інших. При цьому вона не цурається почуттів, нахилів, інтересів, а навпаки — враховує їх. Підґрунтям же моралі є не почуття, а розум. Для того, щоб здійснити моральний вчинок, людина повинна пізнати обставини, за яких вона діє, пізнати об'єктивну реальність і діяти згідно із світом та його законами. Через пізнання світу формується об'єктивна оцінка добра та зла. Єдність об'єктивного та суб'єктивного, згідно з Гегелем, є найвищим щаблем розвитку об'єктивного духу — моральністю, яка виявляється в сім'ї, громадянському суспільстві та державі. Вчення про зазначені формовияви моральності увінчує гегелівське бачення архітекtonіки соціального. Завершальним акордом соціальної концепції Гегеля, щоправда, є аналіз форм суспільної свідомості. Проте саме через розгляд організаційних засад сім'ї, громадянського суспільства та держави Гегель уводить читача у розгалужений контекст суспільних відносин та інституцій, формує уявлення

про суспільство як органічно змістовну систему. Першоклітинкою соціального, на думку Гегеля, є сім'я — безпосередня субстанційність духу, що отримує своє визначення завдяки „своїй єдності, яка відчуває себе”, тобто любові. Крім любові, сім'я ґрунтується на таких підвалинах, як шлюб, спільна власність і піклування про неї, виховання дітей. Саме із сім'ї, підкреслює філософ, беруть витoki практично всі соціальні імпульси; в ній зароджуються соціальні відносини та спілкування людей як особистостей; сім'я постає як та соціальна інституція, де природна статєва визначеність завдяки своїй розумності отримує інтелектуальне та моральне значення. Другим щаблем розвитку об'єктивного духу, згідно з Гегелем, є громадянське суспільство — економічні відносини між людьми, що здійснюються як реалізація їхніх багатоманітних потреб. У громадянському суспільстві кожна людина постає як мета для самої себе, всі інші (для неї) — ніщо. Водночас кожен усвідомлює, що без співвідносин з іншими людьми він не може досягнути своїх цілей у повному обсязі. Кожен для кожного у зв'язку з цим постає як засіб для досягнення своєї мети. І коли, здавалося б, різноспрямованість потреб і цілей об'єктивно підштовхує індивідів до зіткнення, в дію вступає всезагальність (розуму) — своєрідний ґрунт для опосередкування, на якому знаходять свою свободу всі одиничності. Особливість, обмежена всезагальність є єдиною 31 мірою, за допомогою якої кожна особливість сприяє власному благу. Такою всезагальністю є держава. Цікаві й плідні ідеї висловлював Гегель, розглядаючи такі складові системи громадянського суспільства, як характер потреб людини та спосіб їх задоволення, характер праці та сформовані працею теоретична та практична культура, власність (майно) та суспільні стани (об'єднання громадян), здійснення правосуддя та механізм функціонування законів тощо. Особливу увагу філософ приділяв розгляду корпорацій, які, поряд із сім'єю, на його думку, становлять друге суттєве моральне коріння держави. Державу — третій, завершальний щабель розвитку об'єктивного духу — Гегель розглядає як „дійсність моральної ідеї”, своєрідну „субстанційну волю”, що знаходить своє безпосереднє існування у правах, а

опосередковане існування — у самосвідомості конкретної людини, її знаннях та діяльності. Підґрунтям держави є так званий народний дух, що живе в громадянах, спонукає до утворення тих чи інших державних інституцій, зумовлює характер їхнього функціонування. Філософ розглядає архітектуру державної влади (законодавчу, урядову, виконавчу), аналізує способи організації влади та можливі зловживання нею, показує роль бюрократії у функціонуванні всіх державних механізмів, обґрунтовує абсолютний суверенітет держави, найвищою політичною формою якої, на його думку, є конституційна монархія. Заключною ланкою гегелівської соціальної концепції є вчення про абсолютний дух — форми суспільної свідомості, головними серед яких є мистецтво, релігія, філософія. Розглядаючи ці форми в органічному взаємозв'язку та як послідовні щаблі розвитку абсолютного духу, Гегель констатує, що на першому з них — у мистецтві — дух саморозкривається у формі споглядання, на другому — у релігії — у формі уявлення, на третьому — у філософії — у формі поняття. Філософія, згідно з Гегелем, є найвищою формою саморозвитку абсолютного духу. На цій стадії дух досягає рівня абсолютного знання, осягає розумний сенс історії, постає як духовне підґрунтя її (історії) розумної завершеності. 32 Своє вчення про мистецтво Гегель виклав у „Лекціях з естетики”; релігійну свідомість він аналізував у „Лекціях з філософії релігії”; абсолютний дух на найвищій, тобто філософській, стадії розвитку мислитель розглядав у „Лекціях з історії філософії”. Кожен підрозділ гегелівського вчення про форми саморозвитку абсолютного духу є напрочуд обсяговим, цікавим за змістом, суперечливим, надзвичайно важким для розуміння й таким, що заслуговує на спеціальний фаховий розгляд. Важливим є розуміння визначених Гегелем форм суспільної свідомості як стадій саморозкриття духу — абсолютного підґрунтя та джерела розвитку соціальності. Вченням про ці форми, через які абсолютний дух досягає самопізнання своєї розумності, Гегель завершує свою соціальну концепцію. Завершивши перебіг через природу, людину, суспільні форми її буття й повернувшись до себе через форми суспільної свідомості, абсолютний

дух закінчив свою роботу. Настав кінець історії. Далі, на думку Гегеля, розумові шукати вже немає чого: абсолютна форма організації соціального вже досягнута, і вона знайшла своє втілення в прусській монархії. Останнє викликало у буквальному розумінні обурення практично всіх критиків гегелівської соціальної концепції. Філософа „величали” консерватором, утопістом, апологетом, тоталітаристом та іншими образливими прізвиськами. Гегель, між тим, не відповідаючи на ці випадки, залишався Великим. До його соціального вчення зверталися дедалі нові мислителі. І практично кожен із них знаходив у цьому вченні нові ідеї та оригінальні повороти бачення соціального геніальним філософом. Таким чином, гегелівський діалектичний метод — прогресивна сторона розглянутої філософії. Її ж система, тобто вчення про природу, людину, суспільство як форми існування абсолютної ідеї, консервативна. Матеріалістичні тенденції в розвитку філософської думки Гегель або ігнорував, або фальсифікував. Завершив він свою систему тим, що оголосив її кінцевим пунктом розвитку філософії взагалі. Ним же самим проголошений принцип розвитку розбився об догматичну систему